

Tigrisek

– Nem óhajt bejönni, méltóságos báró úr? – kérdezte a pincér a törzsvendégnek kijáró figyelmességgel. – A teraszon forróság van.

– Várom Madách barátomat. Amint megjön, bemehetünk. De ne feledje, hogy az efféle megszólítást nem szeretem! Különben is, itt maga a főúr. – Helyesbített: – Ön a főúr.

A garçon zavarba jött, meghajolt, és hátrébb húzódott.

Az idők változásával a pesti Nádor utca kövezésére is sor került. A Tigris szállótól már csak távolabb látszott lerakásra váró kőhalom, de onnan idáig szállt a por. A magányos férfi próbálta kisöpörni körszakállából. Arca földerült, amikor meglátta az oleander mögül föltűnő barátját:

– Isten hozta, követ uram!

– Adjon Isten szép napot, kedves honatya!

Madách a szüntelen kopácsolás miatt nem ebben a régtől ismert szállodában vett szobát a parlamenti ülészsakra, hanem a Múzeum környékén, ahol jurátus korában a diákanyája volt. Nemrégén választották őket képviselőnek, s ez megkönnyítette, hogy egyelőre kerüljek írói ügyeik szóba hozását. A nagy elismertségnek örvendő Eötvös József véletlenül sem szeretett volna fölényesként tűnni föl a szerény tehetség hírében álló Imre előtt, ő viszont a tolakodás látszatától tartott. A várost nem érezte otthonosnak, még kevésbé az irodalmi berkeket. Maga sem sejthette, hogy még ebben, az 1861-es évben hatalmas írói siker köszönt rá, Eötvös meg nem is tudott világgraszoló remekművének a születéséről. Találkozójukat a tavasszal újonnan megnyitott országgyűlés nemzetiségi bizottságába való minapi beválasztásuk tette időszerűvé. Először négy szemközt próbálták tisztázni álláspontjukat, amely eszmetársi kapcsolatuk másfél évtizede alatt közeli volt, bár nem azonos. Egyikük sem vágyott igazán erre az eszmeceserére, de halaszthatatlannak látszott.

BÁRÁNY LÁSZLÓ (1948) író, szerkesztő, tanár. A szegedi bölcsészkaron végzett. Írt kritikákat, filozófiai, lélektani és irodalmi esszéket. Szépprózája morális problémákat boncol a történelemben és a jelenkorban. Legutóbbi kötete: *Hangok a színpalak mögül* (novellák és elbeszélések, 2023).

– Kint is maradhatunk, nemsokára enyhül a hőség. Vagy bent ülünk le? – kérdezte Eötvös.

– Mindegy. Bach és a rendőrminiszter megbukott ugyan, de a kávé maradt. A küszöbön áll, kifelé és befelé egyaránt fülelhet.

– Ne bántsuk a jó fiút, nem besúgó. Tanulni szeret az írók társalgásából.

– Csak a szakmáját gyanúsítottam meg, nem őt magát, hiszen nem ismerem. Annak idején mások szolgáltak fel az étteremben. De talán menjünk be. A fagy-
lalt itt mindjárt elolvadna.

Távol a napsütötte ablakoktól kerestek egy asztalt. Madách hűsítő italt, Eötvös kávé rendelt. Mintegy mellékesen mondta:

– Szerettelek volna az otthonunkba hívni, a Sváb-hegyre, de ide, a szomszédba készültél, az Akadémia könyvtárába. No, sebj, lesz még bőven alkalom, hogy ellátogass hozzánk. – Hallgatott róla, hogy tapintatból sem erőltette helyszínül családi fészket. Nem mintha félt volna, hogy kérdés hatását kelti: milyen szép házat építtetett a hegytetőre, hiszen Madách meg kastélyban lakik. De vajon szívesen lenne-e tanúja töretlen házastársi összhangjuknak egy elvált ember, aki *férfi-lelkét egy hölgyre föltevé*, ám mintha Vörösmarty egyenesen róluk írta volna: *az üdvösségét könnyelműn tépi szét?* A maguk hűségét Ágnessel sosem erénynek, hanem szerencsének tartotta, amiből nem mindenkinek jut ki. Másra terelte a szót:

– Mit kerestél a könyvtárban?

– Hegel *Die Phänomenologie des Geistes*-ét, magyarul talán: a szellem megjelenéseit a világtörténetben.

– Legendásan türelmes ember vagy. Szereted olvasni az ellentmondásokra épülő, kusza szövegeit?

– Ugyanannak az állítását és tagadását egyszerre megengedő logikája nem fért a fejembe még doktrinérnek mondott fiatalelként sem. Az elidegenedés gondolatát követtem nyomon most benne, vagyis hogy amit szándékoztunk, sosem valósul meg, ami viszont végbemegy, azt senki sem akarta.

– Nem vállalod hát a ránk ragasztott, félig gúnyos *doktrinér* jelzőt... Maradhatunk a centralistánál?

– Jobb híján. Bár ami engem illet: a valódi *self-government*, a megjavított helyi önkormányzás híve éppúgy vagyok. Nem a fővárosban, hanem Nógrád megyében forgolódom, s csak azt utálom benne, ami feudális és maradi, nem pedig magát a vidéki létet. Hajdan veled, Szalayval, Csengeryvel, Trefort sógoroddal meg még Kemény Zsigával együtt én is derúlátón tekintettem a központosításra. De most az udvar alkotmányosság látszatát célzó októberi diplomája és februári pátense ugyancsak mérsékelik várakozásaimat az irányában.

– A *tigrisek* nevezetét még megtarthatjuk?

– Régen talán illett ránk, elszánt újítókra. De csak erről a kávéházzól, egykori törzshelyünkről nyertük. Ma úgy mondanám: fogatlan tigrisek vagyunk. Már nem élünk negyvennyolcban. Nemzedékünk abba az időbe vágyik vissza, pedig az ismeretlenbe tartunk. Nagyokat nézhetünk holnap-holnapután, de talán még

most az országgyűlésben is. Jó, ha magunkra ráismerünk. Nemcsak a szerencse, a köpeny is forgandó.

– A tiéd aztán nem! Milyen állhatatosan vallottad alapelveidnek márciusi röpiratodban, a *Politikai hitvallomás*ban a francia forradalom három jelszavát: „Szabadság, egyenlőség, testvériség”! Tisztelem ragaszkodásodat hozzájuk. De a legszebb szavak is csupán szavak, s az értékük attól függ, hogy ki mit ért rajtuk. Szólamok hangoztatásától én óvakodom. Beérném azzal, ha használni tudnék a társaságnak, az álladalomnak.

– Miért a feltételes mód? Eddig is sokat tettél.

– Szerintem az első két eszme nem egyeztethető össze. A forradalom idején a francia szegények az élelmiszerhiány miatt egyenlő fejadagokat követeltek: ne dőzsöljenek a jómódban élők, amikor a nép éhezik! A gazdagok ezt szabadságuk korlátozásaként elutasították. Egy nyomdász biggyesztette a plakátokra harmadikul a testvériséget, hátha beválik békítőnek. Századunk uralkodó eszméiről írott művemben ki is cseréltem nemzetiségre. Éppen erről kellene most szót váltanunk, ha már elvállaltuk a tagságot az illetékes bizottságban.

– Vártam is az alkalmat rá, amióta tavalyelőtt küldtem neked egy fogalmazványt a nemzetiségi témáról.

Eötvös megértette a szelíd szemrehányást:

– Azóta is csak töprengtem fölötte, s végül úgy láttam jónak, hogy ne nélkülözzék akarjak a végére járni. Nehogy az országgyűlésben különbözzünk össze rajta. Az úgy kellene nekünk, mint hátunkra a púp.

Madách elfogadta a magyarázatot:

– Hajbakapnunk az ülésteremben, valóban nem volna jó. Beszéljük meg netán adódó nézeteltéréseinket most! De a megértés garanciáját abban látom, hogy csak kölcsönös tájékoztatásra törekedjünk, ne okvetlenül meggyőzésre. Gyakori kudarc forrása, ha a felek azt hiszik: egyetértés csak úgy jöhet létre, ha a másik ért egyet velem, fordítva kizárt. Nem ígérhetem, hogy engedni fogok, de tőled sem várom el.

A másik kissé elbizonytalanodott. – Ha csupán az az Eötvös Pepi volnék – gondolta –, akit Széchenyi talán nem vett egészen komolyan, akkor ki is térhetnék a vita elől, annak mégiscsak a parlamentben van a helye. De József vagyok, mint a bibliai, akár a fáraó előtt is szólanom, s a képviselőházon kívül is vállalom kell a közéleti szerepet. Imre szigorú követi felszólalásai közben gyakran rám szegezte tekintetét. Várakozón? Kritikusan? – Bólintott hát:

– Helyes. Ha úgy tetszik, ne fogadd el, amit mondandó vagyok, csak hallgassuk meg egymást!

– Hallgatlak.

– Mi többiek most, hogy lazult az önkény Ausztria háborús veszteségei következtében, sem fogalmazunk olyan kendőzetlenül, mint te múlt havi beszédedben a felirat vagy határozat kérdéséről. Azt hangoztattad: a hatalom újabban a nyílt erőszak után törvényes úton, a mi felhasználásunkkal törekszik a nemzetgyilkolásra, s ezért nem egyezkedhetünk. Igen bátor és egyértelmű kijelentés

volt. Le a kalappal! De vannak más, többértelmű, félreérthető megnyilatkozásaid is.

- Mégpedig?

- Röpiratodban hazánkat az egységes birodalomba való *beolvasztástól* óvod, különböző ajkú állampolgárainknak viszont a velünk való „testvéries *összeolvadást*” ajánlod. Nekem küldött vázlatodban megkülönböztetted a „nemzetiség” kétféle fogalmát: a politikait és az etnikai-nyelvit. Eme jelentésekkel a helyedben inkább nemzetről, s nem nemzetiségről beszélnek. Az én szótáramban a nemzetiség eszme s nem embercsoport. Ez utóbbit ugyanis a nemzet fogalma tartalmazza. Veszélyes két jelentést ugyanazzal a szóval kifejezni. Éppígy kockázatos azonos tartalmat két névvel illetni! Bárki tetszése szerint kiforgathatja őket, s aztán rád hivatkozhat. Ráadásul az olvad igéből egy harmadik főnevet is eredeztetél, amikor azt írtad, hogy a föderált Hunnia azonos lenne Magyarország *beolvadásával*. Ez nem igazán nyugtathatja meg más nyelvű honfitársainkat. A terminológiád szerinti nemzetiségeknek, azaz kisebbségeknek – köztük nekünk, magyaroknak is – ugyancsak van az én szóhasználatom értelmében vett nemzetiségük, vagyis fajtájukkal való érzelmi azonosulásuk, s ragaszkodhatnak hozzá. Bár el kell ismernem, hogy én sem fogalmaztam kellő szabatos-sággal, mert az eszmének vett nemzetiség éppúgy elmosódó fogalom a nemzethez képest, mint például a jogszerűség a jogszabályéhoz mérten. S ha már ide lyukadtam ki, szeretném nyomatékkal hangoztatni, hogy a kisebbségek jogigényét saját iskolákra, tulajdon anyanyelvükön való oktatásra nem elég félszívvel támogatnunk. Nehezen remélhetnénk egyetértést belülről szánt ajánlatunkkal, miközben a bennünket kívülről érő hasonlót elutasítjuk. De a valódi kérdés nem is az, hogy a mi politikusaink hogyan látják kapcsolatainkat, noha előre tartok ezek feletti hatalmas összetűzésektől a parlamentben, hanem hogy a nemzeti kisebbségek miként viszonyulnak hozzánk.

- És hányféleképpen értik szavainkat!

- Bizony... És ne feledjük: külön-külön kisebbségben vannak, de együtt is?!

Madách mintha védelemre szorulónak érezte volna álláspontját:

- Ne hidd, hogy ne gyámolítanám a nógrádi szlovákok művelődési igényeit, amikor találkozom velük. Támogattak is a követválasztáskor. Mindenesetre egységben képelem el a magyar politikai nemzetet, a változások nemes rugóját, védőszárnyunk alatt a nemzetiségekkel, vagyis a kisebbségekkel. Mert őket éppúgy éri a veszély, amelyről a neked küldött vázlattal egy időben született komédiám szól. Nem olvasható nyomtatásban, színre sem vitték. Benne a hozánk települt, helyesebben ránk telepedett, bennünket lenéző Stroom, a *civilizátor* mondja göggel: „Igen, a nagy német haza honom! ... A Rajna- és Dunánál. ... Nagy hivatás van a német előtt.”

Eötvös ingatta fejét:

- De vajon a más ajkú ország lakók és mérvadó képviselőik beérik-e azzal, hogy megbújhatnak a védőernyőnk alatt? Feladnák-e a maguk nemzetiségi érületét? Kossuth ezt várta, de Széchenyi tudta, hogy ha akár csak nyelvünket

akarnánk rájuk eröltetni, máris végképp elidegenítenénk, sőt magunk ellen fordítanánk őket, ami végzetes lenne. Eddig még többnyire szívesen vallották magukat hozzánk tartozónak, mindenik a saját anyanyelvén. Tiszteljük a választási szabadságukat, együtt és kinek-kinek külön is!

– Ezt elfogadhatjuk. Függetlenül attól, hogy melyik döntésüknek örülünk inkább. – Madách kutatott emlékezetében. Eötvös művéből készült idézni, s az nehezebb volt, mint a magáét előhívni. Amikor felidéződött benne a vitatható részlet, fölemelte mutatóujját: – Pedig mintha te is hasonló egységesülésre számítanál, mint én, ráadásul világméretekben. Legalábbis az *Uralkodó eszmé*kben egy évtized előtt valahogy így fejtegetted: *minden nemzeti törekvés arra épül, hogy az összes nép a világ középpontjaként gondol magára, és uralkodni akar. Az én ajánlatom uralom helyett a nemzetiségek honfitársi közösségérzése lenne, ám te ebben sem bízol igazán, mert éles szemmel átláttad, hogy újabban az önző nacionalizmus a hazafiság leple alá búvik, „melyben pirulás nélkül jelenhetik meg”.* Jól idéztelek? Akkor hát miért volna különb a nemzeti irányultság vállalása helyett doktrínér módon patriotizmusra hivatkozni? Nem ez utóbbinak a jegyében gázoltak át Európán Napóleon hadai, „les enfants de la Patrie”, mais non les enfants de la Nation? Nem mindegy? Változatlanul a fölény nemtelen céljára törni, csak tetszetősebb, új szólamokkal, ez mi más lenne, mint pusztá alszentség?

– Talán azért voltam akkoriban a nemzeti jelszavak ellen, mert úgy láttam: azokkal csaltak bennünket a forradalom csapdájába. Itthon és külföldön is tapsoltak nemzeti színű felkelésünkhöz olyanok, akiket a legkevésbé sem érdekelt a népünk, csak a császári reakción akartak nagyot ütni. Ingyen élvezték a honvédség szolgálatait, úgy voltak hát vele: hadd magyarkodjunk még egy kicsit! De igazad van: a már érlelődő háború is megmutatja, hogy országok éppúgy törhetnek uralomra, mint a nemzetek. Ausztriát és Poroszországot nem egyaránt német ajkúak lakják? Mégis le akarják győzni egymást. Vagy polgárháborúk nem voltak a történelemben, nemzeti különbségek nélkül is számos ízben? Kérdés, hogy az osztrákok németek-e, mi azoknak tekintjük őket, de inkább mutatják magukat egyszerűen császári alattvalóknak, így elkerülhetik a színvállást. Másfelől a svájci szövetségi állam túltette magát a nemzetiségi problémán, mert különféle népei egyenjogúnak és egyenrangúnak tudhatják magukat. Nem is akarnak szétválni. Az amerikaiak meg elhagyták eredeti nemzeti hovatartozásukat, egybeolvadtak, de nem ám a fennkölt Emberiséggel, *mert aki feketén született, azt baromnak tartják e dicsők*, ahogy Vörösmarty a fejükre olvasta. Inkább új nemzetet sarjasztottak. Meglehet, sikerrel, mert vállalás teszi a nemzeteket, a származás kevés hozzá.

– Forradalmi változás ez is a társadalmak történetében. De csapdának nevezted a forradalmat...

Eötvös bólogatott, ám feltartott kézzel türelmet kért: erre később szeretne visszatérni. – Lehet, hogy a felfogásom lassú. Egy évtized mégis elég volt hozzá, hogy jobban lássam a nemzetiség eszméjének mibenlétét, vagy ha úgy tetszik,

a nemzeti érzés kérdését. Nagy idő ennyi? Negyvenhatban azt mondtam Széchenyinek: *Tíz éve vagyok az ellenzékben, de még most sem tudom, hogy mit akarnak.* Jó látni, hogy mit nem tudunk. Például, hogy lesz-e forradalmi erőszak, vérontás, megtorlás. – Ismét ingatta fejét, töprengett, hogy kezdjen-e akadozó rögtönzésbe, vagy inkább válassza a fölolvast; s mert Madách türelmesen várt, úgy döntött, hogy talán előhozakodhat vele: – Ezekről is vall *Novella* című, friss írásom, már az idén megjelenhet nyomtatásban. De tudod mit? Itt van nálam a kézírata, mert még javítgatom; mindjárt kikeresem egy rövid részletét. A világi fegyverletétel után a császári seregbe való besorozás elől svájci hontalanságba szökő honvéd története. Önkritikusan helyrehoztam benne korábbi, doktrinér nézetemet. Meghallgatod?

– Nagyon szívesen. Ezért jöttünk...

Eötvös elővette táskájából az iratcsomót, lapozott benne. Megköszöri torkát: – „Ó, szóljanak megvetéssel századunk bölcsei azon érzelmekről, melyeket megmagyarázni, sőt talán megérteni sem képesek; mondják el, hogy miután a népeket közös érdekek s meggyőződések kötik össze, honszeretetre szükségünk nincs, s hogy az, mi elődeinket tenni s túrni tanítá, csak előítélet, egy legyőzött álláspont, mely rég mögöttünk fekszik. Míg az emberi természet meg nem változik, míg a mindennapi kenyéren és anyagi élvezeten kívül magasabb célok s élvezetek után küzdünk, s vágyainknak éppen legfenségesebb tárgyait nem okoskodások, hanem csak érzéseink által közelíthetjük meg: addig azon érzés is, mely az embert honához s nemzetéhez köti, nem fogja elveszteni hatalmát. Erő az, ... melynek létezését józan ember nem vonhatja kétségbe, s melynek működését minden kételkedés és gúny vagy erőlködés nem akadályozhatja meg. Van lényegünknek egy része, mely legyőzhetetlen, s ez az, mely fölött magunk sem bírunk hatalommal.” – Letette a papírlapot. – Itt tehát igyekszem világossá tenni, hogy a nemzetiségen eszmét és az embernek „honához s nemzetéhez” fűződő érzését értem. Az egyértelműség kedvéért jobb lenne az embercsoportokat nem e szóval illetni, hanem kisebbségről és többségről szólni. Az összetartozás tudata, érzése nélkül nem is lehet nemzetről beszélni. Hacsak úgy nem, mint szocialisták meg kommunisták, akik hol azt mondják szenvtelenül, hogy a nemzet fogalma régen elavult, hol meg azt, hogy csak az új, polgári korszak terméke. Mindegy is nekik, hogy már vagy még, csak ne legyen nemzet, mert útjukban van.

– A te emelkedett szavaid ellen természetesen nincsen kifogásom. De az országgyűlési bizottság tagjaiként mégsem tekinthetünk el az ember- és érdekcsoportoktól – tette hozzá Madách fanyarul. – Kanyarodjunk csak vissza a forradalom csapdjához...

– Majd oda is, de előbb még a védelem kérdéséhez. Amíg önerőnk hozzá kétséges, talán a birodalomtól várhatjuk. Hozzáteszem: jobb híján. Ha a maga számára is, de megtart mondjuk az orosz terjeszkedés ellenében. Amikor a választékban még a császár meg a cár van, akkor a király mégiscsak a jobbik lehetőség.

Madách csalódottan kérdezte:

- De ha ugyanaz a fő viseli a két koronát?! Tűrnéd rajtunk továbbra is az udvar nyomását? Látszategységben vele?

- Csak rövid ideig még. Mostantól más lehet a helyzet. Mit mondott Kossuth? Jól tudod: „A politika az exigenciák tudománya”, vagyis a kikerülhetetlenekhez kénytelenek vagyunk igazodni. A lehetőségeket kell megcéloznunk, nem pedig lehetetlen célokra törnünk. Az osztrákoknak a porosz meg az itáliai hadszíntéren elszenvedett vereségei új helyzetet teremtettek, kényszer az udvarnak, lehetőséget nekünk. Remény - reményem - nyílt az önállóságunkra. De e jobb kilátás csak az egyik eshetőség. Megjelentettem nemrégén egy-egy tanulmányt, először a kedvezőtlenebből, a birodalmi egységről, utána a biztató alternatíváról Deák szellemében, a függetlenségünkről, mindkettőt németül a külföld számára. Nem lenne jó két szék közt a pad alá esnünk. Ha csak az egyiket vesszük szemügyre, a másikban könnyen elbotlunk.

Madách kimért hangra váltott:

- A hatalom felkínálta kecsegtető egyeztetési ajánlatot feliratpártiként elfogadjátok, miközben velünk, határozatiakkal szemben a mi szabadító stratégiánk megvalósításán dolgoznátok?! Ha az udvar ajánlatára felirattal válaszolnánk, akkor elismernénk, hogy alattvalói vagyunk egy koronázatlan uralkodónak. Különállásunkhoz való ragaszkodásunkat csakis határozatban nyilváníthatjuk ki.

- Nincsen a két párt között lényegi ellentmondás. Csupán annyi a különbség, hogy mi nem a beolvasztás *ellen*, hanem az önrendelkezés *érdekében* akarunk küzdeni. Nem érdemes lovagolni a határozat vagy felirat formai kérdésén. A tartalom a fontos. A határozottság hozhat lélektani nyereséget, amennyiben eltökéltséget sugall, de nem helyettesítheti a fogalmak meghatározását, amelyekkel érvelünk. Azok pedig nem lehetnek határolatlanok, mint a beolvadás és az összeolvadás esetében. A cél, vagyis az önállóság, ne pedig az ügyrend tekintetében legyünk hajthatatlanok! Az udvar mostani ajánlata tárgyalási alap, de ahogyan mi, úgy ők is könnyen megmakacsolhatják magukat, s elzárkóznak a kibontakozástól. Szemere Bertalan, Kossuth ádáz ellenfele az emigrációban, elfogadná az oktrojált, az udvartól ránk erőltetni szándékozott alkotmányt negyvennyolcas alapon. A kétféle stratégia ugyanoda vezethet.

- Reméljük. De én az egyezkedés útjára nem lépek, miután választási hitvallásomban leírtam, és elmondtam május végén az országgyűlésben is, hogy mit gondolok: „a francia forradalom nemes mómora teljes elismerésünket méltán kiérdemli”. Lehet ennél nyíltabban? Igaz, írtam keményebben is, még negyvenhétben: „csak véres út vezet boldoguláshoz”, ám ezt csupán egy Szontágh Pálnak küldött magánlevél őrzi. Ma már nem írnék le ilyet. Ahhoz képest most szelíd vagyok, de simulékony nem. Határozatokat kell küldenünk Bécsbe - nem pedig alázatosan „feliratot”! Ne hagyjuk megosztani magunkat!

- Az emigrációt is az udvar osztotta meg?! Gondolj Szemerére! - Egy szoborcsoport ötlete jelent meg Eötvös lelki szemei előtt: hajdani küzdőtársak állnak a talapzatán, háttal egymásnak. Hallgatott róla.

Madách is gondolataiba merült egy időre. Csöndesen folytatta:

- Lehet, hogy a meghasonlás nem az udvar műve, de igyekszik kihasználni. Megpróbálták Vay Miklóst meg Teleki Lacit, egy zsarnokellenes dráma íróját halálos ítéletük eltörlésével magukhoz kötni. Vay beállt ugyan az udvari kancellária élére, ám megbánhatta népszerűtlen döntését, mert utóbb lemondott. Szegény Laci viszont, miután a szászországi hatóságok segítségével kézre kerítették és Bécsbe hurcolták, s bár nem kérte, kegyelmet kapott, csak úgy tudta elkerülni az árulás látszatát, hogy alig egy hónapja főbe lőtte magát, ahogy tavaly Széchenyi is.

- Isten nyugosztalja a két nagy férfiút! De azt is kegynek nevezed, hogy Stefi gróftot hagyták tengődni egy magánszanatóriumban? Bár ahhoz képest, hogy végül állami bolondokházával fenyegették meg: csakugyan kegyelem volt, a visszavonásig. Lónyay Menyhért hál' istennek ép lélekkel éli visszakapott éveit.

Madách arca borús lett:

- Vele tizenhat év után, amikor is a hűgának udvaroltam, most itt az országgyűlésben találkoztam először. Remélem, nem lett emberkerülő, arról tudnék. Én mindenesetre igyekszem nem bezárkózni. Milyen jó barátok voltunk! - Megrázta fejét, mint aki el akarja hessegetni a gondolatot, aztán mégis maradt a témánál. - A jakobinus Martinovicséknak nem kegyelmeztek, de talán jobb is. Azzal lelohasztották volna a megújulás vágyát, amely a reformokban, végül a forradalomban tovább élt.

Eötvös megütközött:

- Az aradi tizenháromnak sem kegyelmeztek. Az is jobb volt?!

- Erre meg azt felelem, amit *Csák végnapjai* című, ugyancsak kéziratban maradt drámám egy hősével mondtam majd' két évtizede, jóval a forradalom előtt: „Fiúk, én ostortól és zsarnokoktól / Nem féltém a magyart, tudom, lerázza / Ha megsokalja terhét, óh, de féltém / A kegytől, mely hasonlást hoz közé.” Ám szomorúbb lehetőség is adódhat, amiről Csák, az idegen uralkodóval szembeszálló tartományúr vall: „Óh, király! / Voltak napok, hogy ellened csatáztam, / És nem karod, - kegyelmed győze le.” Legyen intő példa! A kegy a gerinc nagy próbája, nem mindenki állja ki. De ne félj, többet nem idézek magamtól. Hanem térjünk vissza végre a forradalomhoz!

Eötvös derűsebb hangot erőltetett magára:

- A történelemben vagy a beszélgetésünkben?

- Egyelőre ez utóbbiban.

- Jó, mert én csak ebben hagytam félbe.

Madách szeme kerekre nyílt:

- Valóban benne élnél?

- Másként értettem. Nem hagyhatok abba olyasmit, amibe bele sem kezdtem.

- De hát miniszter voltál a forradalmi kormányban.

- Volt abban gróf meg herceg is. Ők forradalmárok voltak? Legföljebb Széchenyi szemében Batthyány. A föllázadt nép mellé állhatnak végül olyanok is,

akik lázításban nem vennének részt. A bukás után sem kellene letagadnom efféle múltamat, ha lett volna, hiszen már előtte tíz évvel első regényem fő motívuma volt a radikális eszmék iránti szkepszisem. Igaz, a *Kelet népéről* folyó vitában Kossuthot támogattam a „legnagyobb magyarral” szemben. Most halom, hogy katedrákról is a bukás miatti csalódással magyarázzák kétségeimet. De nem ábrándulhattam ki abból, amibe sosem ábrándultam bele.

– Valóban, jól emlékszem én is *A karthausinak* az éretlen rajongók szabadságeszmeiből kijózanító sok mondatára, s egész harminckilencedik fejezetére. Szó szerint megjegyeztem belőle a következőket, mert hosszan töprengtem rajtuk: „ilyen az emberi nemnek élete; minden kornak megvagyon eszméje, melybe magát befonva egy ideig nyugszik; mindenik széttöri végre önalkotta börtönét ... mindenik egy igazságért küzdött századokig, s mindenik végre átlátá, hogy csalódott! ... S így foly kor kor után; minden új eszme, mely feltámad, elrontja azt, mely előtte uralkodott, hogy később hasonló módon enyészék el.”

Eötvös elgondolkodott, hogy most vajon helyeslésben vagy korholásban volt-e része. Hallgatott, Madáchnál hagyta a szót. Ő viszont szemérmesen nem beszélt róla, hogy ama fejezetet az előző évben befejezett *Tragédiájával* való rokon eszmeisége miatt kedveli annyira. Új művével nem lépett még a nyilvánosság elé, csak tervezte, hogy Arany Jánosnak elküldi. Biztatták rá első olvasói, szintén követek itt az országgyűlésben, Pétery Károly író és a költő Jámbor Pál. Jólesett a buzdításuk, hiszen magukat nem ajánlották volna a költőóriás figyelmébe, csak őt bátorították. De annak nem örült, hogy drámáján a *Faust* hatását vélték fölfedezni. Ha tudnák, hogy ő inkább attól tart: *A karthausi* történetfilozófiája von le valamicskét művének az eredetiségéből! De ha jogos lenne e féltelme, talán nem is tárta volna Eötvös elé, hogy mennyire megérintette könyvének a gondolatvilága, amely a rokonság ellenére sem volt ihlető forrása. Az mindkettőjüknek a történelem volt. Táskjában hagyta a kéziratot.

A pincér egyszer-kétszer már megállt mögöttük tisztes távolban, hogy jelezze: ideje lenne ismét rendelniük valamit. Utóbb már feltűnőbb mozdulatokkal kezdett rendezkedni. Eötvös igyekezett figyelmen kívül hagyni, mindig is feszélyezte, ha kiszolgálják. Miután házassága előtt nagy szerelme egy érdi postáskisasszony volt, szakított az arisztokrata életmóddal, polgárira váltott, értelmiségi munkából élt, és egyformán csak az érző embert látta mindenkiben. Madách, a gazdálkodó nemes nagyzás nélkül, természetesen viselkedett az úri szerepben, és tárgyilagos hangon kért bort kettőjüknek. Majd e szavakkal emelte poharát:

– Egészségedre, kedves contre-révolutionnaire!

– À votre santé, mon chère sans-culotte!

Madách félretette a tréfát:

– Folytassuk csak! Hogyan is vagyunk a forradalommal? Én negyvennyolc augusztusában – betegen, mindössze a megyei közigazgatásba ugyan – bevonultam nemzetőrséget szervezni. Te szeptemberben kivonultál Münchenbe.

– Így volt, a kormány lemondását követően. De nem először utaztam külföldre. A harmincas években hosszan tartózkodtam Franciaországban is, és ott

megismerhettem a forradalom utáni társadalmat. Ellenétben veled, aki nem mozdultál ki a hazából. Akkori élményeimből táplálkozott *A karthausi*. S ha már szerencsémre elnyerte a tetszésedet, s megkönnyítetted dolgomat azzal, hogy magad idéztél belőle, megfejeelném még csupán egynéhány sorával, hogy igazoljam: kezdettől ódzkodtam a felfordulástól nem csak a bukás után. Párizsban az ember láthatja, hogy *a népet megvetik azok, akiket fölemelt, a jogszarnokság helyett a pénz gyakorol kegyetlen uralmat, egyszóval nagy a csalódás*. A tömegeket kihasználják szónokok, agitátorok, majd pedig *a nép, amely győzött, győzelmes gladiátorként ismét börtönben találja magát*. Ezt nevezik népakaratnak? Később a parasztháborúról szóló regényemben a felkelés indokait mély megértéssel mutattam meg, de módszereit borzadtan elutasítottam. Dózsát sértett önérzet és kilátástalan nagyravágyás vezeti, Zápolyát utánozza.

- De Lőrinc papod őszinte lázadó.

- Igaz. Ám a forradalmakból annyi marad, hogy *a régi szerepeket új színészek vállalják fel*.

- Mégis használni szeretnél a népnek. Hogyan?

- Felvilágosítással, szelleme művelésével. Akár ingaként is az udvar és a nemzet között, bár tudom, hogy ezt nagyon nem szívesen hallod. Ahogy Széchenyi mondta: amikor a népnek van igaza, azzal értek egyet, amikor a királynak, akkor vele. 1514-ről írott regényemben Ártándi Pál mindvégig ingadozik két szerelem között, és *A nővérek hősei* többnyire szintén határozatlanok, közügyekben is. De az inga egyszer meg is állhat. Ha újjáalakul a független felelős magyar kormány, abban ismét lehetnék miniszter. Egyeztetni igyekeznék szabadelvűséget és hitet. Az előbbit tárcám vallásügyi, ez utóbbit oktatásügyi irányítójaként képviselném. Mert Isten teremtményének tekintem a gyerekeket, és csak is őket. Isten felnőttet csupán kétszer hívott életre, s ki tudja, talán meg is bánta. A felnőttek már maguk meg egymás művei, ők felelnek az eredményért.

Madách hunyorított. Eszébe jutott *Tragédiájának* három sora: „Nem messiás-é minden új szülött, / Fénylő csillag, mely feltűnt a családnak / S csak későbbben fejlik szokott pimasszá.” Harcsabajusza mosolyra húzódott.

Eötvös megkérdezte:

- Nem értesz egyet?

- Dehogynem – nézett rá a másik talányos arccal. – Csak arra gondoltam: ha miniszter leszel, akkor bizonyára nagy szolgálatot teszel a nemzetnek törvények alkotása terén. Fölényes jogi tudásod, amelyet *A falu jegyzője* ékesen bizonyít, fedezet rá. De vajon írói munkádban nem vet-e vissza a hivatal?

- Ha úgy lenne is, nem bánám. Új regénykezdeményeim töredékben maradnak. Moglehet, friss tapasztalatokat kellene gyűjtenem. De az is lehet, hogy íróként csonkig égtem. *Engem fölver nyájás képzetimből / Komoly valónak súlyos ércgara*, ahogy egyszer megverseltem. A klasszicista szerzők az ókorba, a romantikusok a középkorba szerették visszaálmódni magukat. Én realista vagyok, jelenünk tanúja kívánok lenni. De ha a közeljövőről nem lesz eredeti mondani-valóm, akkor nem kell írnom, nem fogok erőlködni vagy ismételni eddigi

műveimet. Magam mutogatása helyett mindig is használni akartam, és arra a közszolgálatban ugyancsak adódik alkalom. Befejezhetem népiskolák létesítését országszerte. Hanem te? Beszéljünk rólad!

- Nemigen van mit. Hacsak annyit nem, hogy válogatás nélkül minden kor érdekel. Szeretném az egész történelmet, ahogy mondtad: a fennkölt Emberiség sorsát egyben látni. S talán láttatni is.

Eötvös kétkedőn nézett föl:

- Van sorsa az emberi nemnek? Vagy inkább végzete?

- Nem tudom. De bár lenne szebb, mint a mostani!

- Ha lenne is, biztosan nem célirányos, ahogy Hegel hívei vélik.

- Kanyarog, tekereg - Madách kis híján egy közönséges népi szólást mondott, de még idejében ildomosabbat talált helyette: - mint a hegyi patak.

Eötvös önmagát idézte:

- *A jövő a jelenél csak azért szebb, mert alávalóságát nem ismerjük.* - Tűnődött, majd még hozzátette: - A történelmet az utókor nagy igazságosztójának képzeljük, akihez fellebbezhetünk. De ha volna rá módja, már most az lehetne. A jelen talán nem utókora az előzőknek?

Egyszerre nagyot sóhajtottak, s ezen elnevelték magukat. Madách szól:

- Na, lassan mehetünk is, miután mindent megbeszéltünk.

- Beszéltünk, igen, de nem oldottunk meg semmit sem.

Madách legyintett:

- Annyi baj legyen. Tanulunk türelmesen várni.

Eötvös rábólintott:

- Kivárni.